

Walter Benjamin'in 'düş mekânları' olarak nitelendirdiği pasajlar, İstanbul'da 1860'lardan itibaren yirmi yıl kadar en şaşılahtı dönemini geçirdi. Brian Elliott, İstanbul'da Batı sermayesinin yaygınlaşması ile dönemin modernite deneyiminin alamet-i farikası olan pasajları Fransa'daki muadilleri ile karşılaştırıp, Doğu ve Batı arasındaki çeşitli 'edebî tesirlerin' ürünü olan bu yapıların İstanbul şehriciliğindeki tarihini anlatıyor.

ŞARK'IN ÇARŞILARININ YENİDEN ÜRETİMİ

Pera pasajlarının ortaya çıkışı

YAZI **BRIAN ELLIOTT**

Dr., Dublin Üniversitesi Felsefe Bölümü

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN **FIRAT KURT**

FOTOĞRAF **GÜRCAN ÖZTÜRK**

Modern pasajlar Paris ve Londra'da ortaya çıktıktan yarım yüzyıl kadar sonra, 1860 ile 1880 arasındaki dönemde İstanbul'a gelebildi. Bu dönem Geist'in tanımladığı kadarıyla Batı Avrupa'da pasajların altın çağına denk geliyordu. Önceki pasajlarda olduğu gibi bu pasajların İstanbul'daki gelişimleri de birtakım tarihsel etmenlerin eşsiz bir bileşiminden mütevellitti. Bunlardan en önemlileri

1839 ve 1856'da yayınlanan padişah fermanlarıyla başlayan ve desteklenen Osmanlı'daki Tanzimat dönemiydi. Gayri Müslim azınlıkların siyasî alanda eşit olarak tanınması, geniş imparatorluğun merkezi İstanbul'da ticaretin serbestleştirilmesi, ticarî hareketlilikte katlanarak yükselen bir artışa sebebiyet verdi. Bu durumun göstergelerinden biri 1837 ile 1868 yılları arasında İstanbul'a gelen gemi

Şu anda bulunan saydam olmayan çatı Çiçek Pasajı'nın amaçlanan etkisini kaybetmesine neden olmuş, günün en aydınlık saatlerinde bile pasajı oldukça karanlık bir hale sokmuştur.

sayısının dört-beş kat artmasıdır. 1840'lardan itibaren anavatanları Yunanistan'ı terk ederek İstanbul'a gelen 100.000 kadar Yunanlı ile benzer miktarda Avusturya ve Rusya zulmünden kaçan göçmen birleşince, Osmanlı fethinden beri ilk kez İstanbul, Hıristiyan çoğunluğa sahip oldu . Ticarî serbestleşme az çok rakip emperyalist kuvvetlerin zorlamasıyla gerçekleştirilmişti. Özellikle İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile 1838 yılında imzaladığı bir antlaşma, devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü zayıflatıyordu. Bu toplumsal ve ekonomik değişimler, hareketliliğin, şehrin eski merkezinden Galata ve Pera'ya kaymasında olduğu gibi, 19. yüzyıl ortalarında İstanbul'un gelişmesinde temel bir öneme sahipti. Böylece Tanzimat döneminin ilk on yılında Pera'da arsa fiyatları yüzde 75 artarken Kapalıçarşı'da yüzde 90 düştü. 1868'de tüccarlar ve bankerler tarafından yapılan bir araştırma kayıtlı iş adamlarının yüzde 80'den fazlasının Galata'da ve Pera'da konumlandığını ve bunların da sadece yüzde 3,6'sının Müslüman olduğunu ortaya koyuyor. Bu yalın istatistikî veriler ekonomik, etnik ve dinî olarak bölünmüş bir şehir portresi çiziyor. Bu bölünme o dönemde yaşamış kimseler tarafından da kabul ediliyor ve üzerine yorumlar yapıyordu. Philip Mansen'in Osmanlı İstanbul'u hakkındaki araştırması "Constantinople", bize bu tür alıntılar sağlıyor. Bunlardan ilki, o dönem daha yeni kurulmuş olan Hürriyet'in 1868 yılındaki bir sayısından:

"Ticaretimiz, işlerimiz ve hatta kırık dökük kulübelerimiz bile yabancılar verilirken biz sadece seyirci kalıyoruz...Yakında bizim için hayatımızı kazanmak mümkün olmayacak ve şehir ahali Bursa, Kütahya ya da Konya'ya taşınmak zorunda kalacak. Böylece İstanbul boşalacak ve Avrupalılar yerimizi alacak."

İkinci alıntı Edmondo de Amicis'in 1876'da yazdığı, İstanbul'a yaptığı seyahat notlarından:

"Mimarîde ve sütunlarda kendini gösteren şehrin o muazzam cephesinin üzerinde, şehri tekrardan fetheden Hıristiyanlarla kutsal topraklarını tüm güçleriyle savunmaya çalışan İslamın çocukları müthiş bir mücadele içerisinde. Bir zamanlar sadece bir Türk şehri olan İstanbul, şimdilerde Haliç ve Marmara Denizi kıyılarından itibaren yavaş yavaş Hıristiyan mahallelerince kuşatılmakta. Diğer taraftan bu fetih tüm hiddetiyle devam etmekte: Kiliseler, saraylar, hastaneler, parklar, okullar müslüman mahallelerini eziyor, bir tepeden diğerine mezarlıkları boğuyor."

Tanzimat döneminin ilk on yılında Pera'da arsa fiyatları yüzde 75 artarken Kapalıçarşı'da yüzde 90 düştü. 1868'de tüccarlar ve bankerler tarafından yapılan bir araştırma kayıtlı iş adamlarının yüzde 80'den fazlasının Galata'da ve Pera'da konumlandığını ve bunların da sadece yüzde 3,6'sının Müslüman olduğunu ortaya koyar.

Nasıl ki Batı Avrupa'nın ilk dönem pasajları 19. yüzyılın ilk yarısında ilerlemenin ve modernitenin muktedir sembolleri olmuşlardı, Pera'da inşa edilen pasajlar da İstanbul'u Batılı ve modern addedilen bir metropol yapma mücadelesinde önem arz ediyordu. Bilinçli bir modernizasyon politikası ve 'Avrupa standartları'nın Osmanlı otoriteleri nezdinde benimsenmesi, 1857'de çok önemli bir kararın verilmesine neden oldu. Pera, Galata ve Tophane'nin oluşturduğu, sınırları yeni çizilmiş altıncı bölgede kentsel yenilenme projesinin deneysel ilk adımı atıldı. Zeynep Çelik, kapsamlı çalışması "Değişen İstanbul"da bir komisyon raporundan şöyle alıntılıyor:

"... Altıncı bölge birçok değerli gayrimenkul ve bir çok iyi durumda bina barındırdığından, buna ilaveten, bu mülklerin sahipleri ve burada yaşayanlar benzer mülkleri diğer ülkelerde görüp değerlerini fark ettiklerinden, reform programı altıncı bölgede başlatılacaktır."

Bu durum, Çelik'in de belirttiği üzere, iş dünyasının çıkarları doğrultusunda verilmiş hayli politik bir karardı. Aynı zamanda bu karar dolaylı olarak İstanbul halkının varsıl gayri Müslim ve Türk olmayan kesiminin çıkarıydı. Uygulamaya bakılırsa belediye parkları, gaz lambalarıyla

sokakları aydınlatması, merkezî su tesisatı ve kanalizasyon boruları gibi yeni kent hizmetlerinden faydalananlar, şehrin nüfusunun daha da az bir kesimiydi. Çelik şuna işaret ediyor:

“Altıncı bölgenin varsıl grupları, yeni belediye reformlarından en çok yararlanan kesimdi. Sokak aydınlatması, sokakların temizlenmesi, çöp toplama hizmeti, Pera'nın sokaklarında ikamet edenlere fayda sağlıyordu. Taksim'in arkasındaki dar sokaklarda, Kasımpaşa'da ve Pangaltı'nın arka sokaklarında yaşayan fakir Rum, Ermeni ve Türkler bu hizmetlerden faydalanamadı. Öncelik açık bir şekilde Avrupalılar için modern kent hizmetleri sağlamaktı, yoksa belediye kaynaklarını demokratik olarak dağıtmak değil.

Beyoğlu pasajlarının saltanatı Paris'teki muadillerinden epey kısa sürmüş, 20 sene zarfında ihtiyaçlarını kaybetmişlerdir.

İstanbul'un Batı Avrupa'nın şehirlerine oranla etnik çeşitliliğinin had safhada olması, kentsel yenilenme programını yönlendiren Batılılaşma ideolojisinin genel sınıf çatışması dinamiklerinin de ötesinde, toplumsal bölüşüm karmaşası yaratacağı anlamına geliyordu. Dolayısıyla, çeşitli yabancı emperyalist güçlerin ulusal mimarî olarak algılanan şeyi teşvik etmeleri, içeriden yabancı kontrolü sürecini sembolize etme çabaları olarak anlaşılabilir. Bugün bile Beyoğlu pasajlarının girişlerindeki yazılardan belli olduğu üzere, bu yapılar bilinçli olarak Avrupa ve bilhassa Fransız modellerinde tasarlanmıştır. 1870'teki yangın felaketinden itibaren, Grand Rue de Pera olarak diye de bilinen bölge boyunca inşaat hızı öyle bir seviyeye ulaşmıştı ki, Tarlabası ile genişletilmiş bir yeni merkez kurma ve Pera'nın kentsel planını resmileştirme planları özellikle nüfuzlu iş çevrelerinden büyük bir muhalefetle karşılaştı. Çelik, 1870'lerde şehrin Avrupa'dan esinlenmelerine bir örnek teşkil eden Grande Rue de Pera'nın karakterine tanıklık eden de Amicis'den bir kez daha alıntılıyor:

“Hayatın konforlarını ve şıklıklarını taşıyan bu mahalle bir Avrupa sömürgesinin batı ucu gibiydi. İki taraftan da İngiliz ve Fransız otelleriyle kuşatılmış, en güzel çeşitlerinden kafelerle, harikûlade aydınlatılmış dükkânlarla, tiyatrolarla, yabancı konsolosluklarla, klüplerle ve birçok büyükelçinin konutlarıyla çevrelenmişti.”

Cadde-i Kebir'de (Grande Rue), Avrupa modasıyla bağlantılar her yerde kendini belli ediyordu; La Maison de Modes Françaises ve Salon de Modes gibi butikler ve Paris-Londres, Bon Marché ve Bazar Allemand gibi büyük mağazalar, Batı Avrupa'da son çıkan ürünleri ithal ediyorlardı. İşte İstanbul'un tüketim mabedi olan Cadde-i Kebir'in bu atmosferinde, Pera pasajları, bölge sakinlerinin tahayyüllerini bir nesil önce pasajların Paris'te yarattığı etkiye benzer şekilde ateşledi.

ÜÇ PERA PASAJI

Passage D'Europe

Bugün Avrupa Pasajı olarak bilinen yer, mimar Pulcher tarafından tasarlanmış ve 1874'te açılmıştı. İngiliz elçiliğine ve ilk mezheplerarası lise Galatasaray'a oldukça yakın olan Passage d'Europe (Avrupa Pasajı) klasik pasaj mimarisini örneklerinden biridir. Tamamen camla kaplı bir çatı ve geniş camekânlı dükkânlar barındırmaktadır. Dükkân seviyesinde sıra sütunlu kemerlerle ve mihraplar arasına yerleştirilmiş heykellerle dekore edilmiştir. Pasaj, bölgenin ilk tiyatro ve sirk gösterilerine de ev sahipliği yapmış Jardin des Fleurs adlı alan üzerine inşa edilmiştir. İnşasının finansmanı, 1870 yangınında yok olan Hotel Restaurant des Palais des Fleurs'ün sahibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Nur Akın ve Behzat Üsdiken'in belirttikleri gibi, Passage d'Europe, Trieste mermeriyle döşenmiş ve aydınlatma için gaz sistemi kullanılmıştır. Havanın karardığı saatlerde iç mekânın parlaklığı, dükkân vitrinlerinin aralarına yerleştirilmiş aynalar yardımıyla arttırılmıştır. Bu nitelikten ötürü pasaja Aynalı Pasaj da denmektedir.

Üsdiken, Toplum ve Bilim dergisinde yayınlanan 1991 tarihli makalesinde Pera pasajları hakkında detaylı tahliller yapmış, ve Çelik ve diğer bazı yazarların bu pasajların Avrupa'daki ilk örneklerinin, özellikle İngiliz Burlington Pasajı'nın, sadece küçük bir kopyası olduğu yönündeki savlarına karşı çıkmıştır. Üsdiken, biçimsel farklılıklar bir tarafa, Londra pasajının, zengin üst orta sınıfa hitap ettiğini, oysa Pera'nın orta sınıfın 'basit vatandaşlar'ı için inşa edildiğini hatırlatır ve bu sebepten Passage d'Europe'un temel sosyal işlevinin Burlington pasajından farklı olduğunda

ısrar eder. Ancak 1870’lerde Pera’nın sosyal ve ekonomik açıdan dışlayıcı niteliklerini göz önünde bulundurursak, Burlington Pasajı’nın 1820’lerin Londra’sındaki daha ayrıcalıklı ve zengin kesimi çekmesi gibi, Passage d’Europe’un da İstanbul’un Batılılaşmış yüksek sosyetesini için bir mıknaş işlevi gördüğünü iddia edebiliriz.

Pasajların kaderi Beyoğlu’nun kaderiyle aynıydı: ikisi de en kötü hallerini 1950’lerde gayri Müslim kitlenin ülkeyi terk etmesiyle yaşadı. Böylece Avrupa Pasajı’na paralel yapılanmış Crespın/Krepen Pasajı, 1980’lerde yıkıldı. Yakın zamanda Passage d’Europe restore edildi ve dükkânlarda satılan ürünlerin çeşitleri sayesinde şimdi Haliç’in diğer yakasındaki kadim akrabası Kapalı Çarşı’yı hatırlatan bir mekân oldu. Bu çeşit bir Doğu çarşısı çağırışımı, İstanbul pasajlarının komplike yapısına bir katman daha ekledi. Geist, pasajların tarihsel gelişimi konusunda gösterdiği titiz ampirik yaklaşım doğrultusunda, pasajların mimarî öncülleri sorusunu ortaya atar, ancak şu noktaya da dikkat çeker: “Şimdiye kadar Doğu modelinin, pasajların mimarîsinde doğrudan bir etkisi olduğunu gösteremedim”. 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarında Batı Avrupa’da yayınlanan Yakın Doğu ve Ortadoğu hakkındaki popüler hikâyelere dikkat çeken Geist, çarşılar ve pasajlar arasındaki sözde bağlantının sadece “edebî” bir niteliğe dair olduğu sonucuna varıyor. Bununla birlikte Geist, bir anlamda kendiyi çelişerek “muazzam yapısal benzerlikler”e vurgu yapmaya devam ediyor .

Ancak bizim, Walter Benjamin’in pasajları düş mekânları olarak anlamasından yola çıkan analizimiz söz konusu olduğunda, Geist’in “edebî tesir” diye bir köşeye attığı şeye son derece büyük bir ehemmiyet verilmeli. Benjamin’in kendisi de Doğu çarşılarıyla bir bağlantı üstüne spekülasyon yapar, ancak enteresan bir biçimde bu bağlantıyı pasajların kendileriyle değil de mağazalarla kurar. Bundan daha da çarpıcı olan, Benjamin’in, Paris’in ilk pasajlarından Passage du Caire’nin dekorasyonundaki Mısır çağırışımından bahsetmesidir. Bu pasaj 1799’da, Napolyon’un Mısır’ı fethetmesinin akabinde inşa edilmiştir. Bu noktada Benjamin, 19. yüzyıl ortalarında vuku bulan tüketim patlaması ve emperyalist genişleme arasındaki ilişkiden şöyle bahseder:

“1798 ve 1799’daki Mısır seferi şal modasında korkunç bir patlamaya sebep oldu. Sefer ordularından bazı generaller Hindistan’a yakın olmalarının verdiği avantajı da kullanarak evlerine eşleri ve sevgililerini için kaşmirden şallar yolladılar... Ondan beri kaşmir ateşi diyebileceğimiz

bir hastalık kayda değer ölçüde yayıldı. Salgın, Koalisyon döneminde başladı, İmparatorluk altında büyük ölçüde yayıldı, Restorasyon döneminde devasa oldu, Temmuz Monarşisi altında inanılmaz ölçülere vardı ve son olarak 1848 Fransız Devriminden beri şu andaki ‘sfenksvari’ boyutlarına ulaştı.”

Güzel sanatlar alanında pasajların ortaya çıkışı ve gelişmesi, Batılı kuvvetlerin artık ekonomik ve askerî hegemonyalarına gerçek bir tehdit oluşturamayan Doğu’nun kültürel öğelerini güvenli bir şekilde temellük edilebilecekleri hissiyatından ortaya çıkan Şarkiyatçılığın büyümesiyle çakışır. Gerçekten de erotik ile Doğu arasında kurulan o klişe bağlantı, pasajların erotize edilmiş

19. yüzyıl başlarında Batı Avrupa’da yayınlanan Yakın Doğu ve Ortadoğu hakkındaki popüler hikâyelere dikkat çeken Geist, çarşılar ve pasajlar arasındaki sözde bağlantının sadece “edebî” bir niteliğe dair olduğu sonucuna varıyor. Bununla birlikte Geist bir anlamda kendiyi çelişerek “muazzam yapısal benzerlikler”e vurgu yapmaya devam ediyor.

mekânlarına mükemmelen uygulanabilir. Nasıl ki Batılı üreticiler Doğu menşeli lüks ürünleri kitlesel olarak üretmeyi çabucak öğrendiyeler, pasajlar da, Şark’ın çarşısının modaya uygun maddî yeniden üretimi olarak görülebilirler. Bu bağlamda Batılı terakkinin bilinçli sembolü olarak Pera pasajlarının tarihsel ironisi yalın bir biçimde ortaya çıkar: Gayri Müslim Pera’nın şekillerinin Batı modernitesinin son gelişmesi olarak ilan ettiği şey, Osmanlı’nın 400 yüzyıl önceki fethinden beri Haliç’in karşı kıyısında zaten durmaktaydı.

Çiçek Pasajı

Bir zamanlar Cité de Péra olarak da bilinen Çiçek Pasajı hiç kuşkusuz halen İstanbul’da yer alan tüm 19. yüzyıl pasajları arasında en göze çarpan ve anıtsal olanıdır. Pasajın günümüzde özellikle yabancı ziyaretçilerin rağbet ettiği bir meyhane merkezi işlevi görmesi, kendi orijinal karakterini maskeleymektedir. Nitekim pasaj 1876’da açıldığında zemin katı hemen yirminin üzerinde lüks dükkânla doldu, üzerindeki üç kat ise 5 veya 6 odalı, toplamda 18 daire ile çevrelendi. Çağdaş bir yaklaşım için belki de en büyük sürpriz, pasajın konut olarak kullanımınıdır. 19. yüzyıl pasajları İstanbul’da var oldukları sürece neredeyse sadece ticarî amaçlarla kullanıldılar. Ancak ilk inşa edildiklerinde bazı pasajlar en lüks ve en moda konaklama mekânları olageldiler. İşte 1839’da

Benjamin, Paris'teki pasajlar ve Doğu çarşıları arasındaki bağlantı üzerine bir spekülasyon yapar, ancak enteresan bir biçimde bu bağlantıyı pasajların kendileriyle değil de mağazalarla kurar. Bundan daha da çarpıcı olan, Benjamin'in, Paris'in ilk pasajlarından Passage du Caire'nin dekorasyonundaki Mısır çağrışımlarından bahsetmesidir.

Eduard Kroloff tarafından tasvir edilen ve Geist tarafından alıntılanan bir Paris pasajından şöyle bahsediliyor:

“Paris'te ilgilerini ya da düşlerini şehrin daha kalabalıklaşmış bölümleri üzerine yoğunlaştırmış pek çok insan var. Bu insanlar şehrin gürültüsünün

ortasında yaşamak zorundalar ancak bu gürültüyü evlerinde duymak istemiyorlar... Siteler bu amaçla inşa edildiler. Site (cité) kelimesi bir zamanlar yalnızca eski ada kasabalarını ifade etmek için kullanılırdı, ama artık insanlar Cité Bergère, Cité Trévise, Cité d'Antin, Cité Berryer, Cité Vindé gibi yerlerden bahsediyorlar. Bu siteler ya geçitlerle kapatılmış ve her bir girişi görevlilerce korunmakta olan sokakları, ki bu durumda bu siteler sadece diğer pasajların kopyası olarak düşünülebilir, ya da bir veya daha fazla avluyu kuşatan ve mimarî olarak tek bir yapı şeklinde birleştirilmiş bir grup binayı ifade etmektedir.”

Böylece site kelimesi bir kale modeline işaret etmektedir: Yakın çevresinden ayrılmış ya da tecrit edilmiş, iyi korunan yerleşim alanı. Çiçek Pasajı'ndan (Cité de Péra) bir apartman dairesi almak sadece Cadde-i Kebir'in (Grande Rue) gürültüsünden ve çevre semtlerin keşmekeşinden ve yoksulluğundan korunan seçkin özel bir çevreye sahip olmak değil, aynı zamanda oldukça moda bir adres, ulaşımı kolay merkezî bir mekân demekti; gaz aydınlatması ve musluk suyu gibi en son hizmetler ve nimetlerden de yararlanmayı mümkün kılıyordu. Bu anlamda, deyim yerindeyse çölde bir vaha gibiydi.

Çiçek Pasajı'nın tasarımını Yunanlı mimar Cleanthe Zanno yaptı. Pasajın sahibi, Galata bankerlerinden zengin ve nüfuzlu Hristaki Zografos Efendi, Osmanlı'nın imparatorluk mektebi Galatasaray'ın yanındaki dönemin en gösterişli Rum okulu Zographeion'u inşa ettiren adamdı. Bu etmenler Çiçek Pasajı'nı yerel Rumların ticarî ve sosyal

etkilerinin güçlü bir sembolü haline çevirmişti. Dönemin müteakip tespiti yaygın bir şekilde alıntılanmaktadır:

“Çiçek Pasajı... Parislilerin bile gurur duyabileceği bir anıttır. Emin bir şekilde söyleyebiliriz ki Pera sadece sahibini değil ancak tüm şehri onurlandıracak bir anıtla donatılmıştır; bu anıt memleketin mimarisinde yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir.”

Çelik'in de belirttiği gibi, Pera'daki yerleşim yerlerinin inşası daha maddî bir takım gereklilikler neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu maddî gereklilik, İstanbul'un hızla büyüyen nüfusu için yüksek kalitedeki evlerin sınırlı olmasında yatmaktadır. 1848'de alınan bir karar, Taksim'in ötesinde Pangaltı'nda yeni yerleşim bölgeleri açmak amacı güdüyorduydu, Maçka, Şişli ve Teşvikiye mahallelerinin bu alanı dolduran mezarlıklar üzerine inşasının başladığı 1870 gibi bir tarihte bile bu proje tamamlanmamış olarak kaldı.

Çiçek Pasajı'nın mimarî tarzı açıktır ki, Aynalı Pasaj'dan çok daha anıtsaldır ve aynı dönemde Milano'da, Torino'da ve Cenova'da dev boyutlarda inşa edilen İtalyan 'galleri'alarını andırmaktadır. Dönemin anlatıları pasajın tarzını “İkinci İmparatorluk” ve “Yunanla harmanlanmış Rönesans” diye tanımlamışlardır. Pasajın içindeki dükkânlar önceleri mobilya satıcıları, antika satıcıları, çiçekçiler ve çeşitli lüks eşya satıcıları tarafından tutulmuştur, üst katlardaki apartmanlarda ise terziler ve doktorların muayenehaneleri bulunmaktadır.

1970'lerde kısmen yıkılan Çiçek Pasajı, aynı Aynalı Pasaj gibi, son dönemde yenilenmiştir. Ancak bu yenilenmenin en bariz eksikliği, orijinal cam çatısının olmayışıdır. Şu anda bulunan, saydam olmayan çatı, binanın amaçlanan etkisini kaybetmesine neden olmuş, günün en aydınlık saatlerinde bile pasajı oldukça karanlık bir hale sokmuştur. Bu durum sarı renk kullanımıyla ikame edilmesi mümkün olmayan bir kasvet izlenimi bırakmıştır pasajın üzerinde. İlk durumuna karşıt bir biçimde, 1940'lardan itibaren Çiçek Pasajı yoğun olarak restoranlarla dolmuştur. Bu durum üst katlardaki apartmanların yerleşim yerleri olarak kullanılmasının terk edilmesiyle birlikte daha da artan bir şekilde pasaja yapay bir hava vermiş, ve pasajın, şehrin sakinlerinden ziyade yabancı ziyaretçileri çekmesine neden olmuştur. Bu durumun tam zıddı bir şekilde, pasajın inşası sırasından insanlar bu yapıyı sadece Pera'nın ultra-modern nitelikleriyle değil, aynı zamanda eğlence

merkezi olma özelliğiyle de ilişkilendirebiliyorlardı. 1870 yangınına değin Jardin des Fleurs'ün bu bölümünde, Suriyeli bir Katolik olan Mihail Naum tarafından yaptırılmış ve 1831'de Tanzimat'tan hemen önce açılmış Naum Tiyatrosu bulunmaktaydı. Takip eden yıllarda yıllık olarak düzenlenen opera sezonuna ev sahipliği yapmaktaydı. Bugün Çiçek Pasajı Paris, pasajlarının 20. yüzyıl başlarında dönüştüğü şeye 19. yüzyıl burjuva esinlenmelerinin acayip, yabancı ve fantastik bir anıtına dönüştü. İstanbul'un kültür ve eğlence merkezi olduğu iddia edilen yerin kalbinde durmakta olan pasaj, kendi geçmiş görkeminin garip bir biçimde kararmış olumsuz bir görüntüsünü sunuyor: Artık, çölde bir vaha olmayan Çiçek Pasajı, Beyoğlu'nun bugünkü ana caddesinden durmaksızın akan insanların arasında başıboş bir maket olarak beliriyor.

Rumeli Hanı ve Anadolu Pasajı

Cadde-i Kebir'in Taksim bölümünün tam karşısına konumlanmış olan Rumeli Hanı ve Anadolu Pasajı, Pera pasajlarının gelişiminde bir üst aşamayı temsil etmektedir. Avrupa Pasajı'nın tamamen ticarî olan işlevinin ve Çiçek Pasajı'nın belirgin anıtsallığının karşısında bu yapılar, özel apartman blokları olarak tasarlanmışlardır. Esasen çatıları olmayan bu binaların ikisi de klasik anlamda pasaj olarak değerlendirilmezler. Bunlar daha çok erken yer altı tren istasyonunun (Tünel'in) karşısındaki Tünel Geçidi tarzında geçitlerdir. Pasajlarda vakit geçirmeye davet eden bir hava bulunmazken, Cadde-i Kebir ile diğer paralel sokakları birbirlerine bağlama işlevi bu yapıların temel niteliğidir.

Her ikisi de yan girişler muhteva etmektedir: Rumeli Hanı, Ağa Camii'nin arkasına, Anadolu Pasajı ise dar paralel bir sokağa açılmaktadır. Burada apartman mekânının ticarî kullanıma üstünlüğü, erken dönem Çiçek Pasajı'nda olduğundan çok daha fazla yerleşim alanı anlamına geliyor: Rumeli Hanı'nda yedi, Anadolu Pasajı'nda beş tane böyle mekân bulunmakta. İnşa tarihleri tam olarak bilinmemekle birlikte, 1880'lerin sonları veya 1890'ların başlarında yapıldıkları sanılıyor. Yakın zamanda her ikisi de oldukça kapsamlı olarak yenilendiler: Rumeli Hanı bir terasta konumlanmış lüks kafelere ev sahipliği yaparken, Anadolu Pasajı'nın orijinal mimarî etkisi pasajın İstiklal Caddesi'ne açılan kısmındaki düşük beton tavan uygulaması neticesinde oldukça zarar görmüş. Üsdiken, Rumeli Hanı'nın orijinalinde zemin katının antika dükkânı, piyano tamircisi, halı satıcısı, terzi dükkânı, kuaför ve (sonradan oldukça ünlü) bir eczacı gibi küçük işletmelere ev

sahipliği yaparken, 56 daire barındırdığını belirtiyor. Pasajın perakendecileri daha çok üst düzey kıyafet ve ithal ürünleri satan kumaş dükkânlarında yoğunlaşmışlardı.

Afrika Hanı gibi, bu iki yapı da varsıl iş adamı Ragıp Paşa tarafından yaptırılmışlardır. 19. yüzyıl

Nasıl ki Batılı üreticiler Doğu menşeli lüks ürünleri kitlesel olarak üretmeyi çabucak öğrendiyse, pasajlar da, Şark'ın çarşısının modaya uygun maddî yeniden üretimi olarak görülebilirler. Gayri Müslim Pera'nın şekillerinin Batı modernitesinin son gelişmesi olarak ilan ettiği şey, Osmanlı'nın 400 yüzyıl önceki fethinden beri Haliç'in karşı kıyısında zaten durmaktaydı.

İstanbul'unda pasaj inşasında son kademeyi temsil eden bu yapılar hakkında en ilginç olan nokta, giriş kapıları haricinde dekorasyon ve anıtsal karakteristiklerin neredeyse tamamen eksik olmasıdır. Çiçek Pasajı ve Aynalı Pasaj'ın inşasından yirmi yıl sonra anıtsal ve Batılılaşmış mimarîye olan tutku, yerini zengin ve nüfuzlu yabancı ziyaretçilere ev sahipliği yapma amacı güden otellere bırakmıştır. Daha da önemli olan, şehrin Taksim dışında Harbiye, Teşvikiye ve Maçka gibi yeni alanlara doğru genişlemesi, bir on yıl öncesine karşılaştırıldığında, yüksek kalitede apartmanların çok daha fazla sayıda olmasını sağlamıştır. Bu varsıl sayfiye alanları 1856'da Mabeyn-i Hümayûn'un Topkapı'dan Dolmabahçe'ye geçmesinin akabinde, Osmanlı ileri gelenlerinin konaklarının mekânıydı. 19. yüzyıl sonlarına doğru bu alanlar Pera'nın zevklerinden faydalanmak isteyen, ancak şehir atmosferine eşlik eden zahmetlerden uzak durmak isteyen üst sınıfların temel yerleşim mekânı oldu. Böylece pasajların moda statüsü Paris ve Londra'daki muadillerininkinden bile kısa sürdü. 1830'larda Batı Avrupa'da tam olarak gelişmiş olan mimarî tarzın alımlanmasıyla birlikte İstanbul'un modernite özleminin maddî odağı olan Pera pasajlarıyla büyülenmesi, kabaca 1860 ile 1880 yılları arasında, yalnızca 20 yıldan biraz fazla sürebildi. İmparatorluğun sınırlarının daralması, etnik milliyetçiliğin yükselmesi, şehrin 1918'den 1923'e kadar işgal altında kalması ve ardından ulusal başkent olma özelliğini yitirmesi ile birlikte Pera'nın büyümesini sağlayan asıl nedenler yok oldu ve Pera kentsel çürümenin karşısında tutunamadı.